

VOORBIJ IS: DE NOODZAAK VAN EEN SYRIA FIRST STRATEGIE

De terreuraanslagen in Parijs en de aanslag op een Russisch passagiersvliegtuig boven de Egyptische Sinaïwoestijn hebben het Westen en Rusland dichterbij elkaar gebracht inzake een grote militaire coalitie tegen Islamitische Staat (IS) in Syrië. *'IS first*, daarna zien we wel wat we aan de gruwel van het Assadregime doen', klinkt het steeds luider.

Dergelijke benadering gaat voorbij aan het feit dat IS niet de oorzaak maar een gevolg is van de oorlog in Syrië en Irak. Een *IS first* strategie speelt bovendien rechtstreeks in de kaart van de terreurbeweging. Enkel het beëindigen van de willekeurige aanvallen op burgerdoelwitten door het Assadregime en de ontwikkeling van een politieke langetermijnstrategie kunnen van de diplomatieke onderhandelingen in Wenen een succes maken, en bieden uitzicht op een duurzame overwinning op IS.

Een militaire escalatie werkt immers niet zonder politieke escalatie. Als bommen alleen niet werken, moeten er niet gewoon meer bommen afgeworpen worden. Een ideologie laat zich niet zomaar wegbombarderen.

Enkel een *Syria first strategie* biedt perspectief op duurzame vrede in Syrië. De EU moet niet kiezen tussen de cholera (Assad) en de pest (IS). Een derde optie, lokaal en inclusief bestuur, bestaat al en moet verder versterkt worden. Een machtsdecentralisatie van het presidentschap naar een nieuw verkozen parlement, en van Damascus naar de regio's en de lokale raden, kan leiden tot inclusiever en meer legitiem bestuur.

Een politieke strategie kan alleen geïmplementeerd worden als er een minimum aan veiligheid bestaat op het terrein. Daarom zou de EU moeten pleiten voor de planning van een VN-vredeshandhavingmissie in Syrië. Dergelijke missie kan ook bijdragen aan de effectieve implementatie van een nationaal staakt-het-vuren, de onbeperkte toegang van humanitaire konvooien doorheen Syrië, het verhinderen van wraakpogingen op Assadgetrouwen of op (vermeende) soennitisch-Arabische IS-collaborateurs, en aan de vorming van een sterk en inclusief Syrisch nationaal leger. Ook humanitaire hulp in en buiten Syrië zou een Europese prioriteit moeten zijn. Hierbij verdienen onderwijs en psychosociale hulp voor jonge Syriërs bijzondere aandacht.

Beleidsaanbevelingen:

- Overtuig Rusland dat IS niet duurzaam verslagen kan worden in Syrië zonder de aanwezigheid van een legitieme en inclusieve staat. Ontwikkel in nauw overleg met Syrische gemeenschapsleiders, vluchtelingen, minderheden en Syrische middenveldorganisaties een politieke langetermijnstrategie voor Syrië.
- Verhoog de financiële en politieke steun aan bestaande lokale vormen van bestuur in Syrië, en bepleit de idee van een horizontale en verticale machtstransitie in Syrië. Geef financiële en politieke steun aan projecten van Syrische civiele maatschappijorganisaties die op lokaal niveau processen van dialoog, verzoening en bemiddeling begeleiden.
- Onderzoek de mogelijkheden van de ontplooiing van een VN-vredeshandhavingmissie en een politieke VN-veldmissie in Syrië die een toekomstige transitiefase in goede banen kunnen leiden.
- Blijf ijveren voor de volledige implementatie van VN-veiligheidsraadresoluties, in het bijzonder 2139 (gebruik van willekeurige wapens en belegering van burgergebieden), 2165 en 2191 (humanitaire toegang) en 2235 (chemische wapens).
- Neem extra maatregelen om de geld- en wapenstromen naar IS en andere groepen af te snijden. Hanteer een strenger voorzorgsprincipe bij het verlenen van wapenexportlicenties naar de regio.
- Maak meer middelen vrij voor humanitaire hulp in de buurlanden en in Syrië zelf. Stel Belgische middelen ter beschikking van het Europese Madadfonds. Verhoog de financiële en logistieke steun aan organisaties als de Witte Helmen en aan lokale *early warning* mechanismen die burgers waarschuwen voor nakende luchtaanvallen.

1. Islamitische Staat is niet de oorzaak maar het gevolg

Islamitische Staat is niet de oorzaak, maar een gevolg van de al jaren durende crisis in Syrië en Irak. IS en zijn voorgangers zijn in de eerste plaats het gevolg van de Irakoorklog van 2003 en het daaruit voortgevloeide machtsvacuüm. De oorlog in Syrië werkte als een rekruteringsmiddel voor IS, en zorgde voor de ineenstorting van staatsautoriteit waarvan IS en andere extremistische groepen konden profiterenⁱ.

Het gebrek aan basisrechten, rechtvaardigheid, en waardigheid onder het dictatoriale Assadregime zijn de oorzaken van de protesten in Syrië in 2011. De extreem gewelddadige onderdrukking van de oorspronkelijk vreedzame burgerprotesten zorgde voor een snelle militarisering van de Syrische oppositie.

Het Assadregime speelde bovendien een belangrijke rol in de opkomst en groei van IS. De Syrische autoriteiten lieten niet alleen jarenlang de grenzen wagenwijd open voor extremistische jihadi's die in Irak wilden strijden tegen de Amerikaanse bezetting, ze werkten er zelfs nauw mee samenⁱⁱ. Het regime liet in de zomer van 2011 gewelddadige extremisten vrij uit de gevangenis, terwijl vreedzame activisten op grote schaal werden opgepakt. De Syrische regering blijft tot vandaag ook rechtstreeks olie kopen van IS, en vormt zo een belangrijke bron van inkomsten voor de terreurgroep.

Assad en IS blijven elkaar bovendien grotendeels ontzien op het slagveld. Cijfers van de *IHS Jane's Terrorism and Insurgency Centre Database* tonen aan hoe in 2014 slechts zes procent van 982 Syrische contra-terrorismeoperaties IS viseerden, terwijl slechts dertien procent van 923 IS-operaties gericht waren tegen het Syrische legerⁱⁱⁱ. In juni 2015 zorgde de Syrische luchtmacht ervoor dat IS kon oprukken naar Aleppo door rebellen te bombarderen die in een rechtstreeks gevecht met IS verwickeld waren^{iv}. Stellingen van IS werden ongemoeid gelaten.

2. Een IS first strategie is contraproductief

Een strategie die enkel IS viseert en de gruwel van het Assadregime ongemoeid laat, is tot mislukken gedoemd. Uit alle cijfers blijkt dat het Syrische regime beduidend meer burgerslachtoffers maakt dan IS. Volgens het *Syrian Network for Human Rights* maakte het Assadregime in de eerste helft van 2015 minstens zeven keer meer slachtoffers dan IS. In november 2015 alleen doodde het regime minstens 963 Syriërs, tegenover minstens 86 slachtoffers van IS^v. 'Alle bewijzen tonen aan dat de overgrote meerderheid van burgerslachtoffers in het Syrische conflict te wijten is aan het gebruik van willekeurige luchtwapens van het regime', stelt ook VN-bemiddelaar De Mistura vast^{vi}.

Veel Syriërs begrijpen niet waarom de internationale gemeenschap wel in actie schiet tegen de gruwel van IS, maar niets doet om de willekeurige aanvallen van het regime op burgerdoelwitten een halt toe te roepen. Die realiteit speelt rechtstreeks in de kaart van IS. 'Een van de belangrijkste factoren in de rekrutering van IS is het feit dat de wereld niets doet om Syrische burgers te beschermen tegen de aanvallen van het regime', benadrukt *Planet Syria*, een netwerk van honderd Syrische civiele maatschappijorganisaties. Het buitensporig geweld van het regime creëert immers een vruchtbare voedingsbodem en rekruteringsmiddel voor IS en Al Nusra (de Syrische Al Qaida-franchise), die zich voordoen als enig militair tegengewicht voor het regime. Deze aanvallen voeden bovendien het IS-discours van soennitisch slachtofferschap door de agressie van het Westen, Rusland en de sjiieten.

Een recente bevraging van Syrische vluchtelingen in Duitsland toont eveneens aan dat het geweld van het regime voor de meeste Syriërs de belangrijkste reden is om te vluchten. 70 procent zegt te vluchten voor Assad (32 procent voor IS), 52 procent wil enkel terugkeren na het vertrek van Assad en 79 procent van de ondervraagde Syriërs beweert dat de brutale onderdrukking van vreedzame demonstraties door het regime de oorzaak is van de huidige situatie^{vii}.

3. IS kan niet duurzaam verslagen worden zonder politieke strategie

Eén jaar van luchtaanvallen op IS in Irak en Syrië hebben zeer beperkte terreinwinst opgeleverd. IS moest enkel terrein prijsgeven wanneer luchtaanvallen gecombineerd werden met een grondoffensief door lokale troepen.

Een tekort aan bommen is alvast niet de reden waarom IS nog niet is verslagen. De Internationale Coalitie tegen IS vuurde het afgelopen jaar immers 28.578 bommen en raketten af op IS-doelwitten^{viii}. *‘Als luchtaanvallen de sleutel waren tot het verslaan van gewapende groepen in Syrië zou de Assadregering al lang geleden de overwinning hebben uitgeroepen. De escalatie van luchtaanvallen tegen IS kan voor westerse landen een emotioneel of psychologisch nut hebben. Het kan misschien goed zijn voor de binnenlandse politiek. Maar zolang er geen coherente strategie is die de realiteit van het Syrische conflict in zijn geheel aanpakt, is het een tactische zet met weinig positief potentieel’*, stelt de gerenommeerde denktank *International Crisis Group (ICG)*^{ix}.

Als bommen alleen niet werken, moeten er niet gewoon meer bommen afgeworpen worden. Een ideologie laat zich immers niet zomaar wegbombarderen^{x, xi}. *‘Een ISIS-first militaire strategie zal op fatale wijze ontkoppeld zijn van de bredere dynamieken die de groep voeden. Wat nodig is, is een Syria-first strategie’*, besluit ook de toonaangevende denktank *European Council on Foreign Relations*^{xii}. Die laatste pleit voor een machtsdecentralisatie van het presidentschap naar een nieuw verkozen parlement, en van Damascus naar de regio’s en de lokale raden.

Een politieke vredesopbouwstrategie gericht op de ontwikkeling van lokaal legitiem en inclusief bestuur dat fysieke veiligheid biedt, is dus essentieel. Dergelijk lokaal bestuur bestaat nu al, maar heeft te kampen met een chronisch tekort aan middelen. Momenteel bestaan in gebieden die onder controle staan van de Syrische oppositie meer dan 400 lokale administratieve raden en 9 provinciale raden. Die staan in voor een minimum aan publieke voorzieningen en handhaving van de openbare orde^{xiii}. In tegenstelling tot de Syrische interimregering in Gaziantep genieten zij wél legitimiteit op het terrein^{xiv}.

Het functioneren van deze lokale raden maakt duidelijk dat een **keuze tussen de cholera (Assad) en de pest (IS) niet noodzakelijk** is. Een derde optie, de ontwikkeling van lokaal en inclusief bestuur, bestaat immers al. Dergelijke lokale besturen werpen bovendien een dam op tegen IS: in steden waar zo’n lokaal bestuur ontwikkeld werd en standhield (bijvoorbeeld in Saraqib) kreeg IS nooit echt voet aan de grond. Verschillende lokale initiatieven die kunnen zorgen voor een transitie van onderuit bestaan dus al, maar de EU en de internationale gemeenschap bieden onvoldoende steun. Lokale vormen van bestuur kunnen financieel ondersteund worden via bijvoorbeeld het *Syrian Recovery Trust Fund* en de *Assistance Coordination Unit*.

De gebieden waar zo’n lokale raden uit de grond gestampt werden, vormen echter ook mee van de belangrijkste doelwitten van luchtaanvallen van het Assadregime. Dit toont aan dat het Syrische regime de ontwikkeling van inclusief bestuur als een belangrijke bedreiging ziet voor zijn eigen legitimiteit en voortbestaan. In de woorden van *Planet Syria*:

‘Barrel bombs are deployed by Assad’s regime to hinder local governance and ensure that no alternative civil institutions take root in opposition-held areas. In the first two years of the conflict nascent civil institutions started providing basic services and experimenting with local governance. Unfortunately the daily shelling made it increasingly hard for people to convene and organize meetings. While the coalition might be able to slow ISIS expansion through the use of targeted strikes, it cannot prevent its extremist ideology from taking root in Syria unless it gives Syrians a chance to build other models of governance. The key to defeating ISIS and containing sectarianism is to empower local governance and civil society. None of this can happen while the violence rages.’

4. Legitimiteit Wenen afhankelijk van bescherming burgers

Het Wenen-akkoord van 14 november 2015^{xv} voedt de hoop op een diplomatiek akkoord dat leidt tot een politieke transitie in Syrië. Positieve elementen zijn het afspreken van een duidelijke tijdslijn, het vooruitzicht

op een nationaal staakt-het-vuren en (voor de eerste keer) de aanwezigheid van Iran aan de onderhandelingstafel.

Het akkoord blijft echter vaag over het lot van president Assad en de wijze waarop een nationaal staakt-het-vuren geïmplementeerd moet worden. Om van Wenen een succes te maken, moeten verschillende uitdagingen overwonnen worden:

a) Veiligheidssituatie op het terrein: Wenen heeft geen enkele kans op slagen als de veiligheidssituatie op het terrein niet verbetert. Syriërs hebben alle vertrouwen in de internationale gemeenschap verloren^{xvi} en verwachten weinig van Wenen. *‘Vrede zal niet tot stand komen in de achterkamertjes van Wenen als de Syrische straten gedrenkt zijn in bloed. Bescherming van burgers is de sleutel om vredesgesprekken op gang te krijgen en een politieke oplossing te bereiken’*, stelt *Save Our Syria*, een coalitie van Syrische middenveldgroepen^{xvii}. De enige manier om het vertrouwen van Syrische burgers te heroveren, is hen het gevoel geven dat een politiek proces rechtstreeks leidt tot een verbeterde veiligheidssituatie.

Drie zaken zijn hierbij essentieel: het einde van het gebruik van willekeurige wapens (zoals de vatenbommen van het regime), de beëindiging van de belegering en uithongering van Syrische oppositiegebieden en het verzekeren van volledige toegang van humanitaire konvooiën doorheen Syrië. De ontwikkeling van een robuust monitoring- en sanctioneringsmechanisme voor het nationaal staakt-het-vuren is daarom prioritair.

b) Vertegenwoordiging van Syrische groepen: de *International Syria Support Group* (ISSG) benadrukt dat het Wenenproces “*Syrian-led and Syrian-owned*” moet zijn. Het blijft echter afwachten in hoeverre deze belofte concreet gerealiseerd wordt. De ISSG gaf ook opdracht aan Jordanië om een lijst op te stellen met “terroristische groeperingen” die niet mogen deelnemen aan onderhandelingen.

Dit is een politieke keuze, die nu wordt toevertrouwd aan de Jordaanse geheime dienst. Om Wenen te doen slagen, is het noodzakelijk om alle actoren die een rol van betekenis spelen op het terrein (exclusief IS en Jabhat al Nusra) een plaats te geven aan de onderhandelingstafel^{xviii}, zodat zij geen rol van *spoiler* kunnen spelen. Gematigdere islamistische groeperingen moeten dus ook een plaats krijgen aan de tafel^{xix}. In de woorden van de ICG:

‘Another missing component in this process is a vehicle capable of representing the opposition on the ground. I’m not referring here to Salafi-jihadi groups such as IS or Jabhat al-Nusra – they reject any political track to resolve the conflict and can be expected to act as spoilers. There is however a range of armed opposition factions, including leading Islamists, which express commitment to a pluralistic Syrian future, are interested in engaging in a political process, and enjoy significant power on the ground. Their weight and interests are not currently reflected in any opposition political body. That is a critical shortcoming, because reaching a viable political resolution requires an opposition coalition capable of credibly negotiating a deal, implementing it on the ground, and protecting it from jihadi spoilers.’^{xx}

5. Internationale gemeenschap moet starten met planning VN-vredeshandhavingsmissie

De ontplooiing van een VN-vredeshandhavingsmissie werd tot nog toe niet ernstig onderzocht. Zij biedt nochtans potentiële voordelen. Dergelijke missie kan 1) een minimum aan veiligheid bieden die nodig is om een politieke strategie te implementeren en een machtsvacuüm te vermijden waarvan extremistische groeperingen kunnen profiteren, 2) bijdragen aan de effectieve implementatie van een nationaal staakt-het-vuren, 3) de onbeperkte toegang van humanitaire konvooiën doorheen Syrië verzekeren, 4) een belangrijke rol spelen in het verhinderen van wraakpogingen op Assadgetrouwen of op (vermeende) soennitisch-Arabische IS-collaborateurs, en 5) bijdragen aan de vorming van een sterk en inclusief Syrisch nationaal leger.

6. Vergeet het humanitaire aspect niet

De Verenigde Naties hebben voor 2015 in totaal 7,426 miljard dollar nodig voor humanitaire hulpverlening. Voorlopig is daarvan slechts 3,77 miljard dollar ingelost: 51 percent van de vereiste middelen. België gaf dit

jaar 46,5 miljoen dollar. De regering beloofde daarbovenop nog eens 6,4 miljoen dollar^{xxi}.

Daarnaast werd op 23 september 2015 ook beslist om het Europese regionale trustfonds voor Syrië (het “Madadfonds”) te versterken. Dit fonds moet eind 2015 over 542 miljoen euro kunnen beschikken. Het Madadfonds is gericht op projecthulp die focust op onderwijs en psychosociale steun voor jonge Syrische vluchtelingen, en op de versterking van het levensonderhoud van Syrische vluchtelingen in Turkije, Libanon, Jordanië en Irak. Een tweede financieringsronde is gepland in december 2015. Het fonds moet ook dienen als centraal financieringsmechanisme voor toekomstige post-conflict heropbouwinspanningen in Syrië. België droeg hier echter nog geen middelen aan bij.

Dergelijke focus op jonge Syriërs en het vermijden van een “verloren generatie” is essentieel^{xxii}. Getraumatiseerde jongeren die geen enkel vooruitzicht hebben op een betere toekomst zijn een makkelijk doelwit voor extremistische ronselaars. ‘*The repercussions for the future mental health of an entire generation could be catastrophic*’, stelt ook *Save the Children*^{xxiii}. Een rapport van *Human Rights Watch*^{xxiv} toont bovendien aan hoe het verstrekken van onderwijs ervoor zorgt dat minder kinderen zich aansluiten bij een gewelddadige groepering.

Contact

Willem Staes, beleidsmedewerker veiligheid en ontwapening Pax Christi Vlaanderen

willem.staes@paxchristi.be, 0476 34 8177

Eindnoten

ⁱ Voor een uitgebreidere bespreking van de achtergrond en opkomst van IS in Syrië en Irak, zie Staes, W. (2015): ‘Oorlog in Syrië. Achtergrond en toekomstperspectieven’, verschenen in *Oikos Tijdschrift* 75, http://www.paxchristi.be/wp/wp-content/uploads/2015/11/Oikos-75_02-politiek.pdf. Voor beleidsaanbevelingen van Pax Christi Vlaanderen voor Irak, zie Pax Christi Vlaanderen (13 november 2015): ‘Nood aan vredesopbouw in Irak’, http://www.paxchristi.be/wp/wp-content/uploads/2015/11/Oikos-75_02-politiek.pdf

ⁱⁱ Voor een uitgebreide bespreking, zie Weiss, M. En Hassan, H. (2015): ‘ISIS. Inside the Army of Terror’.

ⁱⁱⁱ Henmen, M. (10 december 2014): ‘Syrian military and ISIS have been ‘ignoring’ each other on the battlefield’, <http://www.janes.com/article/46898/syrian-military-and-isis-have-been-ignoring-each-other-on-the-battlefield>

^{iv} Barnard, A. (2 juni 2015): ‘Assad’s Forces May Be Aiding New ISIS Surge’, in *The New York Times*, http://www.nytimes.com/2015/06/03/world/middleeast/new-battles-aleppo-syria-insurgents-isis.html?_r=0

^v Syrian network for Human Rights (1 december 2015): ‘The death of 1481 individuals in November 2015’, http://sn4hr.org/wp-content/pdf/english/1481_people_were_killed_in_November_2015_en.pdf

^{vi} United Nations (30 mei 2015): ‘Note to Correspondents: Press Statement by the Secretary-General’s Special Envoy for Syria’, <http://www.un.org/sg/offthecuff/index.asp?nid=3970>

^{vii} The Syria Campaign (9 oktober 2015): ‘Care about refugees? Listen to them’, <https://diary.thesyriacampaign.org/what-refugees-think/>

^{viii} Zie <http://airwars.org>

^{ix} Bonsey, N. (26 november 2015): ‘What the War on Islamic State Means for Syria’, <http://blog.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/2015/11/26/what-the-war-on-islamic-state-means-for-syria/>. Een recent onderzoeksrapport van de Britse parlementaire buitenlandcommissie komt tot eenzelfde conclusie, zie House of Commons Foreign Affairs Committee (29 oktober 2015): ‘The extension of offensive British military operations to Syria. Second Report of Session 2015-2016’, <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm201516/cmselect/cmaff/457/457.pdf>

^x Een studie uit 2008 die 268 terreurgroepen die hun wapens neerlegden tussen 1968 en 2006 concludeert dat in slechts zeven procent militaire interventie hierbij een doorslaggevende factor was. Zie http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2008/RAND_MG741-1.pdf

^{xi} Zie ook Gruiters, J. (19 november 2015): ‘De ideologie van IS laat zich niet wegbombarderen’, in *Trouw*, <http://www.trouw.nl/tr/nl/37461/Aanslagen-Parijs/article/detail/4190195/2015/11/19/De-ideologie-van-IS-laat-zich-niet-wegbombarderen.dhtml>

^{xii} Barnes-Dacey, J. en Levy, D. (2015): ‘Syrian Diplomacy Renewed: From Vienna to Raqqa’, *European Council on Foreign Relations*, http://www.ecfr.eu/publications/summary/syrian_diplomacy_renewed_from_vienna_to_raqqa5034

^{xiii} Serwer, D. (23 oktober 2015): ‘Yes, Mr. Obama, There Is a Syrian Opposition’, in *Middle East Institute*, <http://www.mei.edu/content/at/yes-mr-obama-there-syrian-opposition>

^{xiv} Hof, F.C. (26 juli 2015): ‘The self-government revolution that’s happening under the radar in Syria’, in *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/opinions/the-self-government-revolution-thats-happening-under-the-radar-in-syria/2015/07/26/05cffe-313e-11e5-8353-1215475949f4_story.html. Zie ook Planet Syria (13 november 2015): ‘Syrian activists are

repairing the fabric of civil society, even as it comes undone’, <http://on.planetsyria.org/syrian-activists-are-repairing-the-fabric-of-civil-society-even-as-it-comes-undone/>

^{xv} US State Department (14 november 2015): ‘Statement of the International Syria Support Group’, <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2015/11/249511.htm>

^{xvi} Nanaa, Y. et al (20 oktober 2015): ‘We Syrians are losing our faith in the international community’, in *The Guardian*, <http://www.theguardian.com/world/2015/oct/20/we-syrians-are-losing-our-faith-in-the-international-community>

^{xvii} Safe Our Syria (4 december 2015): ‘Leaders Bombing Syria Are Ignoring Syrians. We Need Civilian Protection’, in *The Huffington Post*, http://www.huffingtonpost.com/save-our-syria/syrian-civilian-protection_b_8711226.html?utm_hp_ref=world

^{xviii} Voor meer achtergrond bij de bijeenkomst van Syrische politieke en gewapende oppositiegroepen in Ryaad, zie Lund, A. (11 december 2015): ‘Syria’s Opposition Conferences: Results and Expectations’, <http://carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=62263>

^{xix} Syriëkenner Charles Lister, die terreinonderzoek deed naar de Syrische gewapende oppositie, stelt dat er ongeveer 75.000 gematigde oppositiestrijders zijn in Syrië, verspreid over 105 tot 110 facties. Daarnaast identificeert hij twee conservatief-Islamitische “supergroepen”, Jaish al Islam en Ahrar al-Sham, die ongeveer 27.500 strijders tellen. Zie <http://blogs.new.spectator.co.uk/2015/11/yes-there-are-70000-moderate-opposition-fighters-in-syria-heres-what-we-know-about-them/> en Lister, C. (2015): ‘The Syrian Jihad: Al-Qaeda, the Islamic State and the Evolution of an Insurgency.’

^{xx} Bonsey, N. (26 november 2015): ‘What the War on Islamic State Means for Syria’, <http://blog.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/2015/11/26/what-the-war-on-islamic-state-means-for-syria/>

^{xxi} Zie https://fts.unocha.org/pageloader.aspx?page=search-reporting_display&CQ=cq020315114425Tx7oSVtRX

^{xxii} Yahya, M. en Zreik, M. (30 november 2015): ‘Saving Syria’s Lost Generation’, *Carnegie Endowment for International Peace*, <http://carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=62126>

^{xxiii} ‘Generation of Syrian children face ‘catastrophic’ psychological damage’ (8 december 2015), *Thomson Reuters Foundation*, <http://www.trust.org/item/20151208000302-gdtp/>

^{xxiv} Human Rights Watch (2014): ‘Maybe We Live and Maybe We Die. Recruitment and Use of Children by Armed Groups in Syria’, <https://www.hrw.org/report/2014/06/22/maybe-we-live-and-maybe-we-die/recruitment-and-use-children-armed-groups-syria>